

A CAESAREAI PILATUS-FELIRAT

evés alakja van a római történelemnek, aki olyan nagy – ha nem is kimondottan pozitív – hírnévre tett szert, mint a keresztény hagyományozódás révén Pontius Pilatus, Iudaea római provincia i. sz. 26–36 között hivatalban levő ötödik helytartója. Korunkban is közismert nevét nemcsak az Újszövetség vagy a középső illetve a késő császárkorban keletkezett egyháztörténeti munkák, hanem római történeti művek is megőrizték számunkra. Mindazonáltal az említett helytartó működésére, az általa irányított provincia jogállására, közigazgatási beosztására vonatkozóan forrásaink igencsak szűkszavúak és ellentmondásosak. Ez az oka annak, hogy a római történelemtől, jogrendről és közigazgatásról a múlt század vége és az 1960-as évek eleje között írt szintézisek (pl. O. Hirschfeld, Th. Mommsen, H.–G. Pflaum, A. N. Sherwin–White művei) Iudaea státusát nem tudták pontosan meghatározni, s azt sem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy első helytartói – így Pontius Pilatus is – valójában milyen rangot viseltek.

1961-ben azonban a Missione Archeologica Italiana Caesareában (ma: Kesarye, Haifától mintegy 40 km-re délre) folytatott ásatásai során olyan dokumentum került napvilágra, amely eldönteni látszik a fenti kérdésben kibontakozott vitát. Egy Pilatusnevét és rangját említő, 82×62×20 cm méretű mészkőfeliratról van szó, amely másod- vagy harmadlagos felhasználásban került elő a caesareai színház 4. században épített lépcsőzetéből. Bár a feliratos oldalával felfelé elhelyezett kő bal oldalát a lépcsőkön való közlekedés megkönnyítése érdekében mintegy 30 cm szélességben lefaragták, a felirat jobb szélén a következő, 6–7 cm nagyságú betűkből álló szöveg olvasható:

[— — —] S TIBERIÉUM
[— — —] NTIUS PILATUS
[— — —] ECTUS IUDAE
[— — — — —]

A felirat első sorában egy többféleképpen értelmezhető töredékes szó [— — —]s után egy építmény neve áll: *Tiberiéum*, hangsúly-jellel írva. A második sor megadja építtetőjének a nevét (... *Po*)ntius, *Pilatus*, a harmadik sorban pedig rangja olvasható: [*praef*]ectus *Iuda(ea)e*. A negyedik sor, amely egy – a feliratban másutt is kitett – hangsúly-jel, latinul *apex* kivételével teljesen megsemmisült, nyilván

a helytartónak az épülethez való viszonyára utalt: így kiegészítése [*dedicávit*], esetleg [*fécit*]. A megmaradt szövegrész töredékessége ellenére is három szempontból fontos számunkra: ez ugyanis Pontius Pilatus nevének első feliratos, minden kétséget kizáróan korabeli említése, amely tartalmazza a helytartó sokat vitatott hivatali címét, s végül felbukkan rajta egy *hapax legomenon*, máshonnan nem ismert olvasat, a *Tiberiéum* szó. Ez utóbbi pedig szükségessé teszi azt, hogy röviden megvizsgáljuk a helytartónak császárához, Tiberiusához, valamint a gondjaira bízott provincia lakosságához, a zsidókhoz fűződő viszonyát.

A töredékes szövegrész kiegészítése, főleg ami az 1. és 3. sort illeti, korántsem problémamentes. Kiindulási támpont az lehet, hogy a felirat szélei mind a négy oldalon adottak, így a soronkénti kiegészítés térben lehatárolható. Kora császárkori feliratról lévén szó, biztosra vehető, hogy a szöveg elhelyezése szimmetrikus volt, s hogy az iskolázott kezek által vésett felirat mellőzte a rövidítéseket.

Nem oldható fel biztosan az első sorban látható *s* betű. B. Lifschitz szerint a *Tiberiéum* szó előtt annak a neve állt, akinek consulsága idején az épületet emelték. Ez pedig ez esetben nem lehetett más, mint Tiberius császár, akinek ablativusba tett császári titulaturájából csak az „S” maradt meg. A kiegészítési javaslat a következő: [Ti(berio) Cae-

a *Sex(tus)*, vagy *M(arcus)* név jöhet számításba, ugyanis ezeket gyakran viselte a császárkorban a Pontii család. Ha azonban a felirat többi részéhez hasonlóan ezt sem rövidítették, akkor a 4–5 betűhelyre talán még a *Caius* vagy *Gaius* név is befér.

A harmadik sor Pontius Pilatus hivatali címét tartalmazza: [*praefectus Iuda[ea]e*]. Az ókortörténeti kutatás Tacitus nyomán a felirat megtalálásáig általában *procurator*-nak tartotta Pilatust (Tac. ann. 15.44. 3.: „*Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus est*”), bár a források ellentmondásos adatai miatt már korábban is voltak, akik ezt a Tacitus-helyet fenntartásokkal kezelték. Maga Iosephus Flavius sem használja következetesen a közigazgatási *terminus technicus*-okat: míg Pilatust hol *hégemón*-nak (több jelentésű szó, a római közigazgatási rendszerben kb. a *praeses*-nek felel meg), hol pedig *epitropos*-nak (= *procurator*) nevezi (ant. Iud. 18,3.1; b. Iud. 2,9), Valerius Gratust, aki Pilatus elődje volt a helytartói székben, *eparchos*-ként, tehát *praefectus*-ként említi (ant. Iud. 18, 2.2). Cuspius Fadus (helytartó 44–46 között) két egymást követő fejezetben *eparchos* (= *praefectus*) és *epitropos* (= *procurator*) címmel szerepel (ant. Iud. 19, 9.2 skk.). Az Újszövetség *hégemón*-ként említi Pontius Pilatust. Alexandriai Philón *legatio ad Gaium* c. művében érdekesen írja körül Pontius Pilatus hivatali címét: a „*praefectus*-ok közül Iudaea élére kinevezett egyik *procurator*-nak” nevezi (leg. ad Gai. 299: *Pilatós én tón hyparchón epitropos apodedeigmenos tés Iudaias.*” A felirat kétségtelenné teszi számunkra, hogy Pontius Pilatus hiva-

s(are) *Aug(usto) V (con)]s(ule)*. A túl sok betűhelyet igénylő, s kevésbé valószínű kiegészítés mellett meg kell említeni A. Frova javaslatát, aki a város polgárainak ajánlott építményre gondolt s a [*Caesarien]s(ibus)* olvasattal állt elő. Minthogy azonban a felirat még a gyakran „*praef*”-, vagy egyszerűen csak „*pr*”-ként rövidített *praefectus* szót is kiírja, nem valószínű, hogy a szöveg mindjárt egy rövidítéssel kezdődjön. Ehelyett valamilyen formában Tiberius nevét várhatnánk – pl. *Ti(berio) Caes(ari) Aug(usto)*–, aminek azonban ellentmond a rendelkezésre álló hely, és a megmaradt „*S*” betű. A. Degrassi a [*Dis Augusti]s* feloldást javasolta, s egy Augustus és Livia tiszteletére épített templomra gondolt. E. Weber egészen másból indult ki. Szerinte nem egy közönséges építési felirat van előttünk, hanem egy alapkő. A felirat anyaga ugyanis mészkő, nem pedig márvány, ami mindenképpen kijárt volna a Pilatus által rajongva tisztelt császár temploma számára. Weber felhívta a figyelmet arra, hogy a korban közel álló Augustus-kori feliratok és források is külön említik meg a templomok, oltárok alapkőletételét és felszentelését, s a jeles ünnepeket is inkább az előbbiekhöz kötik. Így az „*S*”-t egy jelentős eseménnyel hozza kapcsolatba, s a [*Kal(endis) Iulii]s* feloldást javasolta: először ugyanis ezen a napon kapta meg Tiberius a tribunusi hatalmat (i. e. 6-ban).

A második sor annyiban okoz problémát, hogy nem derül ki, mi volt Pontius Pilatus *praenomen*-e. Ha rövidítették, akkor a számos lehetőség közül

tali címe *praefectus* volt; *procurator*-ok valószínűleg csak Claudius korától kerültek Iudaea élére. *Procurator*-nak általában a gazdasági ügyek intézőjét nevezték a szenátori provinciákban. Legtöbbször alacsony származású, pályafutásuk során azonban a lovagrendbe (*ordo equester*) felemelkedett személyek voltak, akik az uralkodó gazdasági ügyeinek felügyelőiként mint a császár személyes megbízottai tevékenykedtek. A felirat és az 1. század végi római történetírás adatai között meglevő ellentmondás talán úgy oldható fel, hogy mind Iosephus, mind pedig Tacitus egy feltehetőleg Claudiustól kezdve meglevő közigazgatási állapotot vetített vissza Tiberius korára, amikor még az inkább katonai funkciókat ellátó *praefecti* álltak a provincia élén a császár személyéhez szorosabban kötődő *procuratores* előtt. Mégis, az ókortörténetek egy része nehezen tudott beletörődni a feliraton szereplő helytartói cím elfogadásába. B. Lifschitz is kísérletet tett arra, hogy valamiképpen összeegyeztesse a Iosephusnál és Tacitusnál felbukkanó *procurator* (illetve *epitropos*) megjelölést a feliraton szereplő *praefectus* címmel, s két szardíniai feliratra hivatkozva a [*procur(ator) praefectus Iudaea*]e – nem meggyőző – kiegészítést javasolta. Ilyen megoldás már csak helyhiány miatt sem lehetséges, s a rövidítéseket gondosan kerülő feliraton egyébként is elképzelhetetlen. A Frova és A. Degrassi érthetően került bármiféle kiegészítési javaslatot.

A negyedik sor valószínűleg a *Tiberiäum* Pilatus által történő építtetésének tényét rögzítette valamilyen formában. A megmaradt *apex* és az építési feliratok segítségével több formula is számításba jöhet: [*dedit dedicavit*], vagy csak [*dedicavit*], esetleg [*fēcit*]. A hangsúly kitétele görög területek latin nyelvű feliratain általános jelenség volt.

Az első sorban felbukkanó *Tiberiäum* szó kapcsán felvetődik a kérdés: milyen volt Pontius Pilatus viszonya császárához, Tiberiushoz, s a provincia lakosaihoz. Az *-äum*, vagy görögül *-eion* végződés egy Tiberius tiszteletére emelt olyan építményre, esetleg templomra enged következtetni, amely elnevezésében a helyi hagyományokat követi. Elég a Nagy Heródes vagy utódai idején adott egyes város- vagy épületnevekre gondolni: Caesarea, Tiberias városa, de megemlíthető az Augustus tiszteletére emelt caesareai templom, az *Augusteion* (*Augustaeum*), vagy a Drususról elnevezett torony, a *Druseion* is. Mint azt már fentebb említettük, a Pilatus-feliraton szereplő *Tiberiäum* szó felbukkanása egyedi jelenség, sehol másutt a Birodalomban nem fordul elő, holott Tiberiusnak több helyütt szenteltek templomokat, szentélyeket (pl. Lapethos, Pergamon, Nysa, Balbura). Az a tény, hogy ez a szó csakis itt, Iudaeában jelenik meg, Pilatus Tiberius iránti rajongásával

magyarázható. Iosephustól és Philóntól tudjuk, hogy Pontius Pilatus többször is összeütközésbe került a zsidókkal, s ezek a konfliktusok mindig Tiberius iránti túlzott tiszteletéből fakadtak. Az első ilyen esetre akkor került sor, amikor Pilatus nem távolította el a Jeruzsálembé téli szállásra vonuló csapatok hadi jelvényeiről (*signa*) a levehető császárképeket (vö. Ios. *ant. Iud.* 18,3.1; *b. Iud.* 2, 9). Minthogy a lakosság tiltakozására ezt mégis kénytelen volt megtenni, Philón szerint egy másik lehetőséggel próbálkozott: képek helyett Tiberius (és a saját) nevével ellátott aranyozott díszpajzsokat helyezett el Heródes régi jeruzsálemi palotájának falán (*leg. ad Gai.* 299 skk.). Az ez ellen tiltakozó zsidók végül is Tiberiushoz fordultak a pajzsok eltávolítását kérve, aki utasította Pilatust, hogy szállíttassa azokat Caesareába, s az ottani Augustus-templomban (*Augusteion*) helyezze el. Valószínűleg ez indíthatta Pilatust arra, hogy a Tiberiusnak szentelt templomot, a *Tiberiäum*-ot felépíttesse, s saját helytartói székhelyén végre szabad teret engedjen a császár iránti rajongásának.

A feliraton említett épület további sorsa nem ismeretes. Ha elfogadjuk E. Weber fent említett elméletét, akkor elképzelhető, hogy talán fel sem épült. Később ugyanis sem a város építményeit 90 körül részletesen bemutató Iosephus, sem a Caesareában iskolát alapító Órigenés, sem pedig tanítványa, a város későbbi püspöke (345-től) Eusebios nem tesz róla említést. Az i. sz. 31 körül elkezdett építkezést a 36/37 telén Rómába visszarendelt Pilatus vagy nem tudta befejezni, vagy – ha esetleg felépült is – az épület a 69. évi zsidó háború során megsemmisült. Azon, hogy a feliratot egy színház lépcsőjénél újra felhasználták, egyáltalán nem kell csodálkoznunk: a késői császárkorban ugyanis nagy mennyiségben falaztak be épületekbe korábbi szobrokat, sírköveket, és tartalmukra való tekintet nélkül feliratokat az egész Római Birodalom területén.

Pontius Pilatus további sorsáról is keveset tudunk, bár neve, mint említettük, sem a zsidó, sem a keresztény hagyományban nem merült feledésbe. Tudjuk, hogy 36/37 telén a szamaritánusok elleni túlkapásai miatt Lucius Vitellius, Syria provincia helytartója váltotta fel hivatalában, s magát Pilatust Rómába rendelték, ahol Eusebios szerint öngyilkosságra kényszerítették. Míg a zsidó hagyomány Pilatus túlkapásai miatt a zsidók ellenségeként őrizte meg a helytartó emlékét, addig a keresztény hagyomány már a 2/3. századtól kezdve kedvezőbb színben tüntette fel alakját. Azt a tendenciát, hogy Pilatus ítéletével tulajdonképpen Jézus ártatlanságát bizonyította, a 2. századtól kezdve az aethiopiai egyház vitte tovább következetesen, s Pilatust később szentjükké is avatták.

IRODALOM

Année Epigraphique 1963, 104.

Brunt, P. A., "Procuratorial Jurisdiction", *Latomus* 25 (1966) 460–489.

Frova, A., "L'Iscrizione di Ponzio Pilato a Cesarea", *Rendiconti dell'Istituto Lombardo* 95 (1961) 419–434.

Lifschitz, B., "Inscriptions latines de Césarée (Caesarea Palaestinae), 1. Le Tiberieum", *Latomus* 22 (1963) 783.

Reynolds, J., "Roman Epigraphy, 1961–1965", *Journal of Roman Studies* 56 (1966) 119–120.

Volkman, H., "Die Pilatusinschrift von Caesarea Maritima", *Gymnasium* 75 (1968) 124–135.

Weber, E., "Zur Inschrift des Pontius Pilatus", *Bonner Jahrbücher* 171 (1971) 194–200.

Schürer, E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ* (175 B.C.–A.D. 135), vol. I, ed G. Vermes, et al., (Edinburgh, 1973) 358–359.